

часть): Учебное пособие. Х., 1994. 3. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. Х., 2000. 4. Теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. М., 2001. 5. Голощапов С.А. Понятие, виды, причины и подведомственность трудовых споров. М., 1984. 6. Смолярчук В.И. Законодательство о трудовых спорах. М., 1966. 7. Процевский А.И. Предмет советского трудового права. М., 1979. 8. Николаева Л.А. Защита трудовых прав советских граждан. Алма-Ата, 1971. 9. Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты / Под ред. Э.Б. Френкель. М., 2002. 10. Лушникова М.В. Трудовые споры в СССР. Ярославль, 1991. 11. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения. Л., 1962. 12. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. М., 1999. 13. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. М., 1998.

Надійшла до редколегії 04.04.05

О.В. Паньчук

НАЙГРІШІ ФОРМИ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ ЯК ОДИН З ВИДІВ ЇХ ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

У цивілізованому світі вживаються реальні заходи для охорони прав дітей, зокрема, в більшості розвинених країн існує законодавство, яке забороняє або значно обмежує їх трудову діяльність. Встановлено такі законодавчі обмеження і в Україні. Разом з тим, незважаючи на це, дитяча праця в Україні залишається досить поширеним явищем, і саме ця проблема набуває все більшої актуальності в державі. Адже праця дітей має бути винятком із правил, а не правилом.

Причин того, чому так багато дітей займається незаконною трудовою діяльністю, дуже багато, проте вони пов'язані насамперед з факторами попиту та пропозиції. Головна причина використання дитячої праці не пов'язана з економічною ефективністю, адже результати досліджень МОП показують, що дитяча праця не є незамінною для розвитку та життєздатності жодної з існуючих галузей промисловості. Для багатьох роботодавців діти становлять резерв нерегулярної робочої сили, яку можна приймати на роботу і звільняти за власним бажанням. Дітьми простіше керувати, ніж дорослими – хоча вони і володіють меншими навичками, меншою мірою усвідомлюють свої права, з дітьми менше клопотів, вони менше скаржаться і, у кінцевому підсумку, ними легше пожертвувати у разі виникнення якихось труднощів [1].

Як і раніше, проблемою залишається повнота та достовірність статистичних даних, бракує узагальнюючих показників, статистичні матеріали деякими підприємницькими структурами приховуються. Це ускладнює аналіз та оперативне реагування на зазначене явище, позбавляє державу можливості своєчасно виявляти негативні тенденції і вживати заходів щодо їх попередження. Крім того, деякі роботодавці широко вважають, що вони роблять послугу дітям, які у них працюють, адже надають їм можливість працювати і отримувати заробітну плату. Тому визнання дитячої праці незаконною може у деяких випадках призвести до зворотного ефекту – позбавлення працюючих дітей значної частини захисту, яка забезпечується

дорослим завдяки трудовому законодавству. Це підкреслює ідею про те, що проста заборона дитячої праці не принесе позитивних результатів. Її потрібно вирішувати комплексно.

У зв'язку з цим виникає необхідність у всебічному аналізі проблем трудової експлуатації дітей, найперше – розглянути як її крайнощі, найгірші форми дитячої праці, причини та шляхи їх подолання. Саме на цьому ми і зосередимо увагу.

Розпочати потрібно з уточнення термінів, з'ясування, кого саме можна віднести до поняття «дитина», що таке «дитяча праця», та визначити, що не входить до цього поняття.

Неповнолітні – це молодь у віці від 14 до 18 років, яка, будучи працездатною, згідно з чинним законодавством має право на працю. Але законодавець, захищаючи дитинство, «затягує» процес входження неповнолітніх у доросле трудове життя. Так, молодь, крім деяких винятків, тільки з 16 років може бути визнана безробітною і отримувати певну допомогу по безробіттю. Але існують й досить суттєві обмеження у наданні статусу безробітного неповнолітнім, наприклад, коли вони навчаються або не працюють і не мають професії. З 15 років неповнолітні, як виняток, можуть бути прийняті на роботу за згодою одного з батьків.

В Законі України «Про охорону дитинства» [2] визначення поняття «дитина» практично повністю співпадає з положеннями Конвенції ООН «Про права дитини», де у ст.1 зазначено, що дитиною є кожна людська особа до досягнення 18-річного віку, якщо згідно з законом, що застосовується до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.

На думку Л.В.Левицької, терміни «дитина» та «неповнолітній» є аналогічними за змістом, оскільки співпадають за віковими межами, і тому з метою підвищення ефективності дії кримінального закону доцільно дотримуватись єдиної термінології [3]. Саме тому ми будемо вживати термін «дитина» до осіб, які не досягли 18 років, із зазначенням конкретних вікових меж у тих нормах, в яких необхідно диференціювати потерпілих.

Ще у 1919 р. на першій сесії Міжнародної конференції праці МОП прийняла першу міжнародну угоду про дитячу працю – Конвенцію МОП № 5 про мінімальний вік прийому на роботу в промисловості, яка забороняла прийом на роботу осіб до 14-річного віку. Протягом наступних п'ятдесяти років було прийнято ще дев'ять конвенцій, кожна з яких встановлювала мінімальний вік для прийому на роботу в різних секторах економіки – в промисловості, сільському господарстві, на морі, на підземні роботи [1]. Те, що ці конвенції було прийнято, продемонструвало бажання міжнародного співтовариства розмежувати припустимі та неприпустимі форми праці, що виконується дітьми.

Отже, до найгірших форм дитячої праці, відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, прийнятої 17 липня 1999 р. у Женеві на Генеральній конференції МОП та Рекомендацій № 190 про заборону і

негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці (НФДП), належать:

- всі форми рабства або практика, схожа на рабство, наприклад, продаж дітей і торгівля ними, боргова кабала і кріпосна залежність, а також примусова або обов'язкова праця, у тому числі примусова або обов'язкова вербовка дітей для використання у збройних конфліктах;

- використання, вербування або надання дитини для заняття проституцією, для виготовлення порнографічної продукції або в порнографічних виставах;

- використання, вербування або надання дитини для заняття протиправною діяльністю, зокрема виготовлення та продаж наркотиків, як вони визначені у міжнародних угодах;

- робота, яка за своїм характером або умовами, в яких вона виконується, може нанести шкоду здоров'ю, безпеці або моральності дітей; такі види робіт визначаються національним законодавством або компетентним органом [4; 5].

Варто звернути увагу на вік, з якого допускається праця дитини, адже потерпілим від трудової експлуатації може бути дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Згідно зі ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства», вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків. Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого дня обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час. Забороняється залучення дітей до участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час [2].

Розділом XII Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) регулюються особливості праці молоді. Зокрема, незважаючи на те, що неповнолітні, тобто особи, які не досягли 18-річного віку, прирівнюються у трудових правах до повнолітніх, у галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються рядом пільг [6].

Закон «Про охорону праці» також містить спеціальні норми про охорону праці неповнолітніх. Проте, не визнається експлуатацією праця 14–16-річних підлітків за відповідну плату чи безоплатно за умови, якщо вона здійснюється без відриву від навчання, не шкодить їх здоров'ю і неодмінно за згодою батьків. КЗпП України встановлено тривалість робочого часу для працюючих віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень (ст. 51). Згідно зі ст.188 КЗпП не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років. Проте за згодою

батьків або осіб, що їх замінюють, можуть прийматися на роботу особи, які досягли 14–15 років. Не може визнаватися експлуатацією дитини її допомога батькам або особам, що їх замінюють, з ведення домашнього господарства.

Визначення експлуатації праці дається у Кримінальному кодексі України [7] – це присвоєння матеріальних результатів праці людини (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами використання людини для експлуатації її праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг взагалі без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи. Виконання такої роботи зазвичай не пов'язане з добровільною пропозицією працівником своїх послуг і вимагається від нього під загрозою фізичного насильства.

Злочини, змістом яких є експлуатація дітей шляхом використання їх праці, що може зашкодити здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню останніх, передбачені ст.150 чинного Кримінального кодексу України. Ця норма прийнята на забезпечення реалізації ст. 43 Конституції України. Це можуть бути діяння, під час яких:

- щодо дітей вчиняються дії, пов'язані із сексуальною експлуатацією, з використанням їх праці у порнобізнесі, з незаконним їх вивезенням за кордон (статті 146, 149, 300, 301, 303 КК);

- діти втягуються у злочинну діяльність (ст.304 КК);

- праця дітей використовується на роботах з шкідливими її умовами, на підземних роботах;

- діти залучаються до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні;

- коли їх примушують підіймати чи переміщувати важкі речі;

- дітям призначається низька оплата праці тощо.

В нашій країні офіційно визнано існування працюючих дітей. Середній вік, з якого більшість дітей почала працювати – 12 років, тобто нижчий від юридично дозволеного в Україні для початку трудової діяльності.

Потрібно розуміти і те, що проста заборона дитячої праці не приводить до успіху, якщо вона не супроводжується цілою низкою інших заходів. Наприклад, такими як Програма ІПЕК в Україні, що має назву «Програма попередження та викорінення «найгірших форм дитячої праці».

Міжнародна програма ліквідації найгірших форм дитячої праці в Україні спрямована на розвиток політичних ініціатив; посилення структурних можливостей окремих державних та недержавних організацій (спеціальна підготовка працівників, чия професійна діяльність передбачає здійснення протидії НФДП); проведення досліджень з метою якісної оцінки обсягу та характеру НФДП; впровадження програм прямої допомоги дітям; інформаційні кампанії тощо.

Таким чином, проблема викорінення найгірших форм дитячої праці повинна бути вирішена негайно як на національному, так і на міжнародному рівні. І той факт, що до вересня 2001 року, через два роки після прийняття Конвенції МОП № 182, вона була ратифікована 100 державами, що

становить більше половини всіх держав-членів МОП, – доказує, що держави у всьому світі повністю згодні із наведеними обмеженнями.

В Україні за участю Міжнародної організації праці вивчаються обсяги, причини та умови цього нового для держави соціального явища, напрацьовуються законодавчі пропозиції, в тому числі щодо запобігання експлуатації дітей. Приєднавшись до Конвенції МОП № 182, Україна тим самим взяла на себе зобов'язання про виконання її положень.

Варто зазначити, що досить ефективні кроки у цьому напрямі роблять парламентарі. Народні депутати України – члени Комітету з питань охорони здоров'я материнства та дитинства підготували проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до статті 21 Закону України «Про охорону дитинства» (щодо заборони найгірших форм дитячої праці). На засіданні Верховної Ради України (сьома сесія четвертого скликання) 3 лютого 2005 р. були обговорені: проект постанови про «День Уряду України» у червні 2005 року щодо дитячої безпритульності в Україні та шляхи подолання такого явища); проект постанови про проведення Парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» (у квітні 2005 року) тощо.

Щодо розвитку політичних ініціатив варто звернути увагу на ряд прийнятих рішень, а саме: Концепцію попередження та викорінення найгірших форм дитячої праці (розпорядження Кабінету Міністрів України №364-р. від 16 червня 2003 р.); План заходів для реалізації Концепції попередження та викорінення найгірших форм дитячої праці (розпорядження Кабінету Міністрів України № 648-р. від 29 жовтня 2003 р.); Стратегія Міністерства освіти України щодо викорінення незаконного використання дитячої праці в Україні (наказ № 762 від 28 грудня 2002 р.) тощо.

Прийнята також низка державних програм реалізації державної політики у напрямі запобігання найгіршим формам дитячої праці:

– Комплексна програма профілактики злочинності (Указ Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1375/2000);

– Національна програма протидії зловживанню наркотичних засобів та їх незаконного обігу, Національна програма профілактики СНІДу (постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. № 970);

– Національна програма планування сім'ї (постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 1995 р. № 736);

– Національна програма «Діти України» (Указ Президента України від 24 січня 2001 р. №42/2001) [10];

– Комплексна програма протидії торгівлі людьми в Україні (постанова Кабінету Міністрів України №766 від 05 червня 2002 р.);

– Програма правової освіти населення України, Програма поліпшення виховання, навчання, соціального забезпечення дітей-сиріт, які залишилися без піклування батьків, та інші.

Таким чином, найгірші форми дитячої праці – це суспільно небезпечне явище, яке калічить долю дітей, завдає шкоди сімейним відносинам, завдає збитків інтелектуальному фонду країни. Можна зробити висновок про те,

що в Україні є можливість швидко впоратися із проблемою трудової експлуатації дітей за умови надання політичної підтримки. Адже досвід свідчить, що без комплексного підходу у боротьбі з негативними явищами у молодіжному середовищі досягти успіху практично неможливо. Тому має бути скоординовано зусилля всіх зацікавлених центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій і, безумовно, зусилля сім'ї. Слід приділити увагу планам і заходам щодо задоволення потреб дітей і молоді в межах національної політики та національних програм розвитку, а також поступово розширювати взаємопов'язані заходи, потрібні для забезпечення дітям якнайкращих умов для їх фізичного та розумового розвитку [9]. Від вирішення цього питання залежить сьогоднішня і майбутня стабільність держави, а також її місце у світовому співтоваристві.

Список літератури: 1. Искоренение наихудших форм детского труда: Практическое руководство по применению Конвенции МОТ № 182 / Пособие для парламентариев. № 3/2002. М., 2003. 2. Про охорону дитинства: Закон України від 21 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. №30. Ст.142. 3. Левицька Л.В. Запобігання насильницьких злочинів щодо неповнолітніх в Україні :Дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2003. 4. Конвенція МОП №182 Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм праці // Конвенції та рекомендації. Женева, 2001. II т. 5. Рекомендація МОП № 190 «Рекомендація щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці // Конвенції та рекомендації. Женева, 2001. II т. 6. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. 7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К., А.С.К., 2002. 8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. 9. Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року: Указ Президента України від 24 січня 2001 року № 42 / 2001 // Урядовий кур'єр. № 23.

Надійшла до редколегії 23.04.05

А.М. Шульга

ЩОДО ПРОБЛЕМИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ У КОНТЕКСТІ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН

Останнім часом все частіше практика використання земель стикається з проблемою самовільного зайняття та використання земель, що належать суб'єктам земельних праввідносин. Найчастіше це правопорушення стосується земель сільськогосподарського призначення, що надаються громадянам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Власники як земельних часток (паїв), так і земельних ділянок, відповідно до чинного законодавства можуть як господарювати на своїй землі самостійно, так і передавати це право іншим суб'єктам – орендарям. Оренда, згідно із Законом України «Про оренду землі» – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для здійснення підприємницької та інших видів діяльно-